

Česká substantivní deminutiva ve světle korpusových dat

Tomáš Káňa

*Katedra německého jazyka a literatury, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity
kana@ped.muni.cz*

ABSTRACT: It's been almost 50 years ago since Miloš Dokulil presented his system of Czech diminutive suffixes. Actually, it was Lubomír Doležel, who wrote the chapter "Diminutive Names" and listed as many as 39 diminutive suffixes (incl. their variants). This number is the highest in the in traditional Czech word-formation literature dating from M. Vavřinec Benedikt Nudožerský (1603) to the latest contemporary Czech grammar.

This article revises the system of the Czech diminutive suffixes of nouns: corpus data show there are some suffixes hardly used or even not existing at all in the modern system of Czech noun diminutives. On the other hand the corpus driven approach proved the existence of suffixes that haven't been listed in the system so far. These suffixes are either "simple" ones or "blended" from a derivational and diminutive suffix ("compound suffix"). (We use terms "simple" and "compound" suffix instead of "primary", "secondary" and "tertiary" suffix.)

This new system of Czech diminutive suffixes can improve the analysis of formal diminutive pairs and can help to cover up regularities in forming Czech noun diminutives.

The first chapter of this article re-defines a diminutive as a one-word-form and outlines diminutives, non-diminutives and the "grey zone" between them.

O deminutivech toho již bylo napsáno mnoho. Ovšem i na tuto „zdánlivě neproblémovou kategorii“ (Gladkova, 2010: 97) se názory mezi lingvisty mění a rozhodně nemůžeme tvrdit, že by se jednalo o kategorii jednoznačnou, jednoznačně vymezenou a vždy jasně definovanou. V následující stati se pokusíme ohraničit jádro problému (především českých) deminutiv na pozadí dat paralelních korpusů (IC a ČNPK¹), jednojazyčných českých korpusů, ale i dotazníků.

1 (Re-)definice deminutiv

Srovnáme-li obecné i podrobnější, lingvistické definice deminutiv, zjistíme, že se většinou shodnou na jednom: jedná se **slovo**, resp. **odvozeninu** vyjadřující menší/ drobnější/ milejší míru základu.

Funkce bývají uváděné různé. Jejich popis ovšem není předmětem tohoto příspěvku.

Přístup ke zkoumání deminutiv je rozličný, dá se shrnout zhruba do osmi hledisek, která se navzájem prolínají:

1. počet zkoumaných jazyků

1.1 deminutiva v jednom jazyce

1.2 deminutiva v kontrastivním pohledu, v němž většinou samozřejmě také nechybí popisy deminutivních aparátů zkoumaných jazyků.

¹ Více k Česko-německému paralelnímu korpusu (ČNPK): Káňa, Peloušková (2010) na stránce KNJ MU.

2. časové hledisko

- 2.1 diachronní – jak vznikla a z čeho vznikla, jak se v jednotlivých stádiích vývoje jazyka měnila, jak se měnil/ mění jejich význam a užití
- 2.2 synchronní – popis jednoho vývojového (většinou současného) stavu

3. hledisko formální

- 3.1 deminutiva jednoslovná
- 3.2 víceslovná
- 3.3 popř. jiné tvary²

4. stupeň lexikalizace

- 4.1 lexikalizovaná (formální)
- 4.2 nelexikalizovaná (pragmaticky užitá)

5. morfologie (v závislosti na jazyce)

- 5.1 substantivní
- 5.2 adjektivní
- 5.3 verbální
- 5.4 adverbialní
- 5.5 jiných slovních druhů (v závislosti na jazyce)

6. sémantika - slova/ slovní pole deminutiva

- 6.1 tvořící
- 6.2 netvořící

7. pragmatika

- 7.1 meliorativa
- 7.2 pejorativa

8. funkčně-kontextové hledisko

- 8.1 texty mluvené
 - 8.1.1 spontánní mluva
 - 8.1.2 připravený projev
- 8.2 psané
 - 8.2.1 beletrie
 - 8.2.2 věcné texty

Při zkoumání deminutiv bylo a je nutné vyjít z nějakého relativně pevného bodu. Tím většinou bývá forma. Ovšem z bodu 3 vyplývá, že to tak nemusí být vždycky. Pravděpodobně až kontrastivní pohled dal podnět k úvahám o jiných formách deminutiv než syntetických, jak o tom píše např. Jurafsky (1996):

² Srov. např. Zandvoort (1966: 302-303).

Evidence that these words [engl. *small*, fr. *petit*, jap. *chotto* – pozn. T.K.] may fill the functional role of diminutives in these languages comes from Hasselrot (1972), who showed that *petit* in French is grammaticalizing as a diminutive, just as the former diminutive suffix *-ette* is disappearing. In Spanish and Italian, whose morphological diminutives are still completely productive, the counterparts of *petit* (Spanish *pequeno* or Italian *piccolo*), are quite rare.

Na druhé straně je zjevný (často jen konotační) rozdíl např. mezi *malou stranou* a *straničkou*, *malou rybou* a *rybičkou* nebo *(rozto-)milým psem* a *pejsánkem*. Fleischer (1969: 166) uvádí pro němčinu podobné páry: *Städtchen – kleine Stadt*.

Zeptali jsme se tedy na názor 250 českých a 110 německých rodilých mluvčích. Z dotazníků vyplynulo, že rodilí mluvčí vnímají zdvořiliny pouze jako útvary jednoslovné, především sufigované, ale i slova s prefixem *pidi-* (s *mini-* ovšem nikoliv). Tzv. „analytické“³ a jiné tvary (např. tzv. „inherentní“⁴) jako deminutiva vnímána nejsou. Naopak síla deminutivního sufixu se zdá tak velká, že za deminutivum bývá často považováno i slovo, které deminutivem vůbec není (*kelímek*, *oblázek* nebo *čistička*).

Hledání jednoznačných hranic mezi deminutivy a nedeminutivy se zdá být nejen v češtině celkem náročné: lze za deminutivum považovat např. č. *cigareta*/ n. *Zigarette*/ a. *cigarette*, dále č. *růžice*/ n. *Rosette* nebo č. *hrnek*/ rak. *Häferl*? Jistě ne bez výhrad. Proto se domníváme, že je důležitější postihnout „jádro“ deminutiv, tedy vybrat jednoznačná deminutiva, vyloučit jednoznačná nedeminutiva a spokojit se také s tím, že existuje i přechodové pásmo mezi nimi („šedá zóna“). Existenci „šedé zóny“ ostatně naznačoval např. už Šmilauer (1972: 71-72): „Toto tvoření [deverbativ na *-ka*, pozn. T. K.] se stýká a někdy k nerozeznání splývá s tvořením zdvořiliny na *-ka* (...): *násadka* k *nasadit* nebo zdvořn. *násada*, *sponka*, *nádržka*.“

Při výzkumu deminutiv zde **vycházíme především z formy**. Jednak to odpovídá výsledkům dotazníku, dále mnohým definicím v literatuře a je to také výhodné kvůli korpusovým rešerším. Z toho důvodu jsou i následující definice týkající především formy.

A. Prává deminutiva

- pouze slovo, tedy jednoslovný útvar⁵
- slovo, které vzniklo modifikací základového slova
 - o základové slovo v současném jazyce existuje
 - o základové slovo a jeho deminutivum
 - patří do téhož slovního druhu (a slovního pole)
 - patří do téže slovní čeledi/ mají společný kmen
- pravému deminutivu často odpovídá deminutivum nebo jeho běžný ekvivalent také v jiném jazyce.

Tuto poslední, řekněme „interjazykovou“ premisu potvrdil dosavadní kontrastivní výzkum klasický (Březina, 1983), ale i korpusově podložený (Jiráčková, 2010; Káňa, 2011; Šimík, 2007, 2012 aj.).

Zde se budeme zabývat pouze sufigovanými tvary deminutiv.

³ K „analytickým“ deminutivům viz např. Nekula (2010).

⁴ Pojem „implied diminutive“ zavádí Zandvoort (1969: 303), Schneider (2003: 18) je nazývá „inherent diminutives“.

⁵ Kriteria delimitace slova srov. např. Čermák (1997: 239).

B. „Nepravá“ deminutiva (přechodné pásmo)

Sem patří především:

- tzv. lexikalizovaná deminutiva (např. *sýček*, pův. a v odb. mluvě stále *sýc*), která v běžné mluvě svůj fundující základ už nemají
- zastaralá deminutiva: v č. typické deriváty s *-ec*, *-ice*, *-ce*
- slova, která obsahují sice formální „deminutivní“ znak (většinou sufix), ovšem nesplňují některou z podmínek definice. Týká se to v č. např. slov vzniklých mutací adjektiv pomocí homonymního sufixu se sufixem deminutivním (*bělásek*, *oblázek*), dále složenin (*pahrbek*) nebo výpůjček z cizích jazyků, k nimž byl připojen sufix taktéž formálně shodný s deminutivním (*kelímek*, *žejdlík*).
- často se jedná o slova označující něco (poměrně) menšího
- v paralelních jinojazyčných textech jako jejich ekvivalent běžně nestává deminutivum (nebo běžný ekvivalenty deminutiv).

C. Nedeminutiva

Všechna ostatní slova. V č. se zde do středu pozornosti dostávají slova končící homonymně s nějakým deminutivním sufixem: *vdolek*, *pendrek*, *herečka*, *housenka*, *čistička* aj.. Týká se to především maskulin a feminin. U neuter je takovéto homonymie méně – neutr. sufixy jsou homogenní, vytvářejí jen deminutiva. Čistě formální shody jsou lehce rozlišitelné: pravděpodobně by nikdo netvrdil, že např. slova *brko* a *baroko* obsahují dem. sufix *-ko*.

Na základě těchto pravidel lze celkem spolehlivě vymezit alespoň jádro deminutiv v jakémkoliv jazyce, který deminutiva má. Vzhledem k tematickému zaměření akce se zde budeme věnovat především systému českému.

2 Systém českých substantivních deminutiv

Neexistuje snad gramatika češtiny, v níž by nebyl popsán aparát českých deminutiv. Většinou se popisují jen deminutiva substantivní, zřídka jiných slovních druhů, v potaz se berou pouze deminutiva vytvořená sufixy. Tyto se často dělí na sufixy primární, sekundární, popř. terciární (Gebauer 1936, Dokulil 1967).

2.1 Přehled uváděných sufixů

Srovnáme-li popis českého deminutivního systému od nejstarších gramatik po nejnovější⁶, získáme tento přehled:

Všichni autoři uvádějí také příklady (minimálně jeden). Za pozornost stojí nejen ty k zastaralým dem., sufixům s *-c-*, a to i u relativně „mladších“ autorů: *babec*, *dřevce* (Šmilauer); *stádce* (Dokulil), ale i příklady k jiným, většinou méně častým sufixům: např. *-ének*: *pylének*, *listének* (Šmilauer); *-oušek*: *voloušek* (Dokulil). Slovo *pylének* – jakkoliv správně utvořené – jsem v korpusu nenašel vůbec a na internetu pouze jedenkrát (sic!), a to na stránkách luštitelů křížovek *Kabrňáci* (2012)⁷. Mimochodem zde najdeme i jiné deminutivní rarity, např. *punček*, *punčík*, dokonce *punčíček*, vše s legendou „alkoholický nápoj (zdrob.)“ (57).

⁶ Vavřinec Benedikt z Nudožer (1603), Rosa, Václav Jan (1672), Dobrovský, Josef (1809), Gebauer, Jan (1900), Trávníček, František (1951), Šmilauer, Vladimír (1971), Dokulil, Miloš (1967), Čermák, František (1990), Karlík et al. (1995).

⁷ *Kabrňáci*. Odkaz: Pomůcky. <http://www.kabrnaci.ic.cz/pictures/psjcpdf.pdf>

	primární	sekundární	terciární
Maskulina	-ec -ek -ik	-áček -ánek -eček -ének -iček -ínek -oušek	
Feminina	-(i)ce -(e/i)ka -ina	-e/ěnka -ánka -e/inka -unka -(o)uška -ečka -ička	-čenka -čička -enečka/inečka -ulenka/ulinka
Neutra	-ce (-ě) -ko -átko	-e/éčko -i/ičko -e/énko -i/ínko -uško -ouško	

Tab. 1: České deminutivní sufixy v odb. literatuře. Řazení abecedně

2.2 Deficity

1) Systém sufixů uvedený v tab. 1 vesměs vychází z přimykání deminutivního sufixu ke kmeni slova. Jeho nespornou výhodou je relativní přehlednost a částečně i jednoduchost. Dostává se ovšem do problémů při popisu tvarů i funkcí: Končí-li slovo stejně jako některý z deminutivních sufixů: např. (*druh* → *družka*: *družička*, (*Pfeife* (něm.) → *fajfka*: *fajfčička*, *vdolek*⁸: *vdoleček*, tvoří se deminutivum až tzv. „sekundárními“ sufixy.

2) Dále je v tomto systému celkem nesystematické množství dublet: *plotna*: *ploténka/plotýnka*, *mezera*: *mezerka/mezírka*, (jiné končící na *-erka* jsou *kučera* a *mizera* (další nejsou), jejich deminutiva nejsou nedoložena), *prdel*: *prdelka/prdýlka*, ale jen *hřídělka* a *petrželka*. Ke *kosti* je zdobnělina *kůstka*, zastarale i *kostka* (srov. SSJČ), ovšem *bytost*, *jemnost*, *zdvořilost* vždy mění kmenové *-o-* na *-ů-*.

3) Vyšlo také najevo, že některé sufixy z tab. 1 prostě nejsou frekventní. Nedoloženy nebo s minimální frekvencí (do 3 dokladů v souborném korpusu syn) jsou tyto deminutivní sufixy:

maskulina:

-ec: 2 živ. *blbec*, *žabec* (Neživotných je však 29.)
-ének 0

feminina:

-ulenka 4 *nožulenka*, *sněhulenka*, *pitulenka*, *žežulenka*
-eka 0⁹
-ika 0
-ouška 0

⁸ „Z bav. n. Dalken, Talken, toto ze slovin. talkno. Pravděpod. z východu, neb i jistá orientální jídla mají podobu talhan, talkan (Machek, 680)

⁹ Jediné lexémy končící na *-eka* jsou: *řeka*, *štreka*, *vařeka*. Žádný z nich není deminutivum.

-ce 0¹⁰

neutra

-ce 0

(-ě) 0¹¹

-uško 0

-ouško 0

4) A také se jeví, že některé sufixy v přehledu chybějí a mohly/ měly by v něm být.

2.3 Metoda analýzy

Při analýze českých deminutiv na korpusových datech se jeví jako schůdnější vyjít z kořene slova, k němuž se pak přidává deminutivní sufix, který je tvořen:

a) jednoduchým deminutivním sufixem (-ek, -ka, -ko...)

b) složeným deminutivním sufixem.

Složený sufix může být tvořen deminutivním sufixem „navzájem složeným“ (Šmilauer, 1971: 84), tedy složeným reduplikací dem. sufixu (-eček, -ečka, -čička, -ečko...), ale i (často) splynutím derivačního a deminutivního sufixu. Struktura deminutiv tedy vypadá zhruba takto:

KOŘEN+(DERIV)DIM(DIM).

mezera: MEZ+ER(a) → MEZ+ERKA/ ÍRKA (*mezira ani *mezíra neexistují.)

Z tohoto postupu plyne, že je třeba často prozkoumat i etymologii slova a v ní se zastavit v „rozumné“ vzdálenosti od současné podoby. Nezdá se smysluplné hledat indoevropský kořen slov *kučera* nebo *mizera*, ovšem v případě *mezera* nebo *sekera* existují samostatné kořeny *mez*, *sek* a jejich transpozice k předkožce *mezi* nebo slovesu *sekat*. Obě odvozená substantiva mají „starobyrou příponu –era“ (Machek, 1997: 361)

Podobnou výstavbu mají např. slova končící na –ál. Cizí slova (např. *recitál*, *rituál* i strukturně neprůhledné *sandál*) tvoří dem. stejně jako kvazideminutiva odvozená od substantivizovaných participií (*bumbálek*, *pisálek*...) složeným sufixem –álek.

Stejně to funguje u slov s starším sufixem –en: *lupen* (od *loupat*), *kořen* (od *kroutit*). Jejich složený deminutivní sufix je především –ínek, jen knižně, a jen zjevně tam, kde je ještě vidět, že základové slovo má skutečně sufix –en, může být i knižní dem. sufix –ének. Složený dem. sufix –ének je doložen u těchto slov (číslo znamená abs. počet dokladů v korpusu syn): *hrozének* 2, *kamének* 655, *křemének* 19, *ostének* 14, *plamének* 562, *pramének* 353, *pupének* 1, *prstének* 2, *řemének* 8. Jediné slovo, u kterého považujeme suf. –ének za jednoduchý je okrajové (v odb. literatuře ovšem vždy uváděné) *chlapének*. V korpusu syn (obsahujícím přes 1 mlrd. slov) jsou 3 výskyty ve 2 různých textech. Zde jsme tedy zjevně již na periferii (i psaného) jazyka.

I když se naznačený postup analýzy dem. sufixů může zdát poněkud kostrbatý, navíc nemusí korespondovat se skutečnou morfologickou strukturou, domníváme se, že může nabídnout určité zjednodušení. To by mohlo mít „didaktický dopad“ mj. i na výuku češtiny jako cizího jazyka.: končí-li slovo na –or, je jeho deminutivum většinou –ůrek¹², končí-li na –

¹⁰ Zde pouze †*kád'ce*, †*vesce*. V souč. č. již neexistují, uvádí je jen Gebauer (1936). Nevedou je ani PSJČ a SSJČ.

¹¹ Jen jména mláďat, ta za deminutiva nepovažujeme.

¹² Rozdíl mezi *motorkem* a *motůrkem* je celkem zjevný: *motorek* je „malý motor“, *motůrek* obsahuje navíc hodnotící rys.

an, pak *-ánek*, na *-ost* tedy *-ústka* (mimo dávno lexikalizovaného *kostka* nic dalšího není; slovo *starostka* se v korpuse vyskytuje pouze jako přechýlení od *starosta*) atd.

2.4 Další deminutivní sufixy

Považujeme-li tedy za jeden sufix taktéž amalgamovaný tvar mutačního sufixu s deminutivním připínajícím se k prostému kořeni, jak bylo naznačeno v předešlé kapitole, pak v dosavadním seznamu chybí dokonce celá řada deminutivních sufixů češtiny. Vesměs sice nejsou moc produktivní, ale jejich zapojením do řady deminutivních sufixů češtiny se pak systém jeví jako úplný a - jak již bylo uvedeno - může ho do jisté míry i zpřehlednit. Kvůli onomu zpřehlednění uvádíme koncový formant základového slova (z.).

Běžně neuváděné sufixy deminutiv

maskulina:

jednoduché sufixy

- ka** z. na *-al*: *kecka* nebo *-0(a)*: *pápěrka*
- ina** z. na *-0*: *dětina*, *klučina*
- čík** z. na *-ec*: *Japončík*, *Němčík*, *správčík*
- ejk** z. na *-0*: (*hřebejk*, *lesejk*, *mrazejk*, *obličejk*, *vozejk*) jako hov. varianty *-ík*.

Jako modifikační, ovšem nikoliv deminutivní (?) sufixy se považují ještě:

- ník** z. na *-0*: *čarodějník*, nebo *-an*: *bochník* (*bochan* 4x v syn)
- e(j)k/(-ejšek)** jako derivační od adverbii: *dnejšek*, *včerejšek*, *zítrejšek*

složené

- inka** z. na *-ina*: *chudinka*
- eneček** z. na *-ec*: *mládeneček*, *mraveneček*, *zbořeneček*
- álek** z. na *-l/vec*: *neználek*, *všeználek*, *pisálek*, *vtipálek* (a dalších 35 s minimální frekvencí v syn). Všechny mohou být a bývají vnímány jako dem. Základ existuje jen u některých (*neznalec*, *všeznalec*).

- ílek** z. na *-il*: *blouznílek*, *snílek*, *šetřílek* (a dalších 13 v syn)
- ejček** z. na *-ík* (hovor. varianta *-íček*) *lesejček*, *vozejček*
- ůrek** z. na *-or*: *doktůrek*, *profesůrek*
- ásek** z. na *-as*: *biásek*, *maňásek*¹³. Ostatní (*bělásek*, *modrásek*, *oblásek*) spadají spíše do šedé zóny, nemají základy.

- ítek** z. na *-et*: *drobítek*, *krapítek*
- ounek** z. na *-oun*: *hezounek*, *vrahounek*, *zrzounek*

feminina:

jednoduché

- ína** z. na *-a*: pouze ve slově *figurína*, ovšem toto patří spíše do šedé zóny (sémantický rozdíl mezi *figura* a *figurína* je celkem zřetelný)

složené:

- íčka** z. na *-a*: *hříčka*, *-0*: *kanceláříčka*, *-ce*: *svíčka*
- tička** z. na *-ka*: *flaštička*, *knížtička*, *služtička*, *šištička*, *tužtička*
- elka** z. na *-el*: *prdelka*

¹³ Obě odpovídají definici pravého dem. (srov. kap. 1, b. A), *maňásek* má v němč. ekvivalent *Stehaufmännchen*.

- ýlka** z. na *-el*: *postýlka, prdýlka* (další ještě *podestýlka, přistýlka, vystýlka* nejsou deminutiva.)
- énka** z. na *-ka*: *kapénka*
- ínka** z. na *-ka*: *kapínka*
- činka** z. na *-ina*: *dívčinka, pavučinka, prasečinka*
- otinka** z. na *-otina*: *krasotinka, nahotinka*
- ýnka** z. na *-(ý)na*: *blondýnka, lokýnka, plotýnka*
- yňka** z. na *-yně*: *hospodyňka, kuchyňka*
- erka** z. na *-era*: *chuděrka, mezerka, sekerka, šusterka*
- írka** z. na *-erka*: *mezírka*
- yrka** z. na *-yra*: *sekyrka*
- ůstka** z. na *-ost*: *bytůstka (...)* zvláštnůstka (celkem 10)
- ůtka** z. na *-ota*: (*dobrůtka, hodnůtka, nicůtka*)
- ůvka** z. na *-ba*: *malůvka, -ice: jalůvka, -ovka* se změnou na *-ůvka*: *artůvka, barůvka, bojůvka, hitůvka, jazzůvka, ledůvka, lemůvka, májůvka, lidůvka, rockůvka*; dále *podkůvka*, kde se jedná pouze o změnu kmen. samohl. (vše jen syn)
- ovina** z. na *-0*: *polovina*. Další na *-ina* jsou jména prostředků, tedy mutace. Ke slovům na *-ina* viz Šmilauer, 1938.)

neutra:

jednoduché:

- čko** z. na dlouhý vokál: *áčko, béčko, céčko (...)* *véčko*

složené:

- oučko** z. na *-o*: *teploučko, (tichoučko, suchoučko)*
- délko** z. na *-dlo*: *bidélko (...)* *zrcadélko* (celkem 10)
- élko** z. na *-lo*: *stébélko, světélko*
- ýlko** hovorové k *-élko*: *světýlko*
- dýlko** hovorové k *délko*: *bidýlko (...)* *strašidýlko (zrcadýlko, žrádýlko)* (celkem 8)
- ýnko** z. na *-(e)no*: (*v*)*okýnko, prkýnko, přadýnko, stehýnko*
- ísko** z. na *-eso*: *tělisko* (Na *-eso* je dále jen *espresso, koleso* a *sloveso*, ovšem bez doložených deminutiv.)
- ítko** z. na *-idlo*: nejproduktivnější ze všech doplňkových (celkem 20) : *čistítko, dělítko, dusítko, chránítko, chrastítko, chřestítko, krmítko, kropítko, kružitko, leštítko, nosítko, pečetítko, pojítko, razítka, stínítka, stavítka, šidítka, těžítka, tintítka, vozítka*
- ýtka** z. na *-yto* (starý suf.) *kopýtka, korýtka*
- ejtko** hovor. k *-ýtka*: *kopejtko, korejtko*

Celý systém sufixů českých deminutiv uvádí tab. 2. Jedná se o shrnutí údajů z odb. literatury (tedy tab. 1) a výskytů v korpusech.

Řazení je uvedeno podle absolutního počtu lemmat (absolutní frekvence v InterCorpu, část česko-německá, v závorce jsou uvedeny doklady, které jsou jen v korpusech syn).

sl. druh	počty lemmat	sufix	lemma
mask.	310	ek	altánek (...) župánek
mask.	135	íček	ajnclíček (...) živnostníček
mask.	109	ík	ajnclík (...) žigulík
mask.	91	eček	blbeček (...) životeček

mask.	75	áček	auťáček (...) živáček
mask.	31	ec	blbec (...) žabec
mask.	12	ánek	bochánek (...) zpě/ivánek (jen v pl.) a dalších několik tuctů v sym (blbánek - žďabánek)
mask.	9	oušek	běloušek (...) zlatoušek
mask.	6	ejk	(dnešejk, hřebejk, lesejk, mrazejk, obličejk, vozejk)
mask.	4	ík-z	Amík, buzík/buzik, Frantík, profík
mask.	4	álek	neználek, všeználek, pisálek, vtipálek (a dalších 35 s minimální frekvencí v syn)
mask.	3	eneček	mládeneček, mraveneček, zbouřeneček
mask.	3	ílek	blouznílek, snílek, šetřílek (a dalších 13 v syn)
mask.	3	ínek	papínek, strýčínek, tatínek
mask.	3	ounek	hezounek, vrahounek, zrzounek
mask.	3	čík	Japončík, Němčík, správčík
mask.	2	ka	kecka, pápěrka
mask.	2	ina	dětina, klučina
mask.	2	ejček	lesejček, vozejček
mask.	2	ůrek	doktůrek, profesůrek
mask.	2	ásek-z	biásek, maňásek
mask.	2	ítek	drobítek, krapítek
mask.	1	inka	chudinka
mask.	0	ének	

Tabulka 2a: České deminutivní sufixy - maskulina.

Legenda:

červeně: nově přidané, **šedé pozadí:** nedoloženy, resp. minimum dokladů (viz kap. 2.2).

sl. druh	počty lemmat	sufix	lemma
fem.	271	ička	babička (...) žumpička
fem.	257	ka	almárka (...) žínka
fem.	62	inka	blbinka (...) zdechlinka
fem.	23	ice	babice (...) truhlice
fem.	17	ečka	cikánečka (...) židovečka
fem.	10	ústka	bytůstka (...) zvláštnůstka
fem.	9	enka	děvenka (...) švadlenka
fem.	7	čička	baterčička (...) polívčička
fem.	7	ka-z	depka
fem.	5	tička	flaštička, knížtička, služtička, šištička, tužtička
fem.	5	ěnka	labutěnka, loděnka, maměnka, pláštěnka, voděnka
fem.	4	erka	chuděrka, mezerka, sekerka, šusterka
fem.	4	ina	bábina, dívčina, holčina, mamina
fem.	3	enečka	myšlenečka, nalezenečka, sklenečka
fem.	3	íčka	hříčka, kancelářička, svíčka
fem.	3	énka	kapěnka, plotěnka, sukěnka
fem.	3	ulenka	(nožulenka, sněhulenka, pitulenka, žežulenka) (v EFES nic)

fem.	3	ínka	kapínka
fem.	3	činka	dívčinka, pavučinka, prasečinka
fem.	3	ulinka	babulinka, Bětulinka, Lidulinka
fem.	3	ýnka	blondýnka, lokýnka, plotýnka
fem.	2	ka-repro	ťafka, řapka
fem.	2	inečka	maminečka, skupinečka
fem.	2	otinka	krasotinka, nahotinka
fem.	2	unka	dcerunka (drahunka)
fem.	2	yňka	hospodyňka, kuchyňka
fem.	2	uška	dceruška, ženuška
fem.	2	ůvka	bojůvka, malůvka
fem.	1	ka#	aerolinka
fem.	1	elka	prdelka/ prdýlka
fem.	1	ýlka	prdýlka
fem.	1	ánka	smetánka (lex.)
fem.	1	čenka	(lžičenka)
fem.	1	írka	mezírka
fem.	1	yrka	sekyrka
fem.	1	ůtka	nicůtka
fem.	1	ína	figurína
fem.	1	ovina	polovina
fem.	0	eka	(*řeka, *štreka, *vařeka)
fem.	0	ika	0
fem.	0	ouška	
fem.	0	ce	(†kádce, †vesce)

Tabulka 2b: České deminutivní sufixy - feminina.

sl. druh	počty lemmat	sufix	lemma
neut.	68	átko	batolátko (...) zvířátko
neut.	54	íčko	autíčko (...) zrníčko
neut.	50	ko	bahýnko (...) žebírko
neut.	21	ítko	čistítko (...) vozítko
neut.	10	čko	áčko (...) věčko...
neut.	10	délko	bidélko (...) zrcadélko
neut.	9	ečko	hnízdečko (...) zrnečko
neut.	8	dýlko	bidýlko (...) strašidýlko (zrcadýlko, žrádýlko)

neut.	7	énko	okénko, prkénko, přadénko, prkénko, seménko, vlákénko, vřeténko
neut.	5	átečko	kuřátečko, kůzlatečko, plivátečko, cukrátečko, prasátečko
neut.	5	ínko	kolínko, polínko, semínko, vínko, znamínko (a dalších 9 v syn)
neut.	4	ičko	maličko, očičko, torpédičko, všecičko
neut.	4	ýnko	(v)okýnko, prkýnko, přadýnko, stehýnko
neut.	2	éčko	slunéčko, srdéčko
neut.	2	élko	stébélko, světélko
neut.	2	enko	písmenko, pivenko
neut.	2	ýtko	kopýtko, korýtko
neut.	1	oučko	teploučko
neut.	1	ýlko	světýlko
neut.	1	ínko	malínko
neut.	1	ísko	tělísko
neut.	1	ejtko	kopejtko
neut.	0	ce	
neut.	0	ě	
neut.	0	uško	
neut.	0	ouško	

Tabulka 2c: České deminutivní sufixy - neutra.

2.5 Poznámky:

-ice:

Jsou zde (pro úplnost) zařazena zastaralá deminutiva i na *-ice*. V němčině jim však často odpovídají vedle zákl. tvarů (*helmice - Helm*), lexikalizovaná dem. (*částice - Teilchen*, *děvčice - Mädél*) nebo deminutivní výpůjčky (*hlavice - Kapittle*, *růžice - Rosette*). Pouze v jednom případě je pravé deminutivum:

(..) ein **Kästchen** mit zwei senkrechten Drehstäben (...)

Byla to jakási **truhlice** se dvěma vertikálně umístěnými tyčkami

Je však zjevné, že se jedná (v obou případech překlady z italštiny *cofanetto*, což je v italštině lexikalizované deminutivum) o náhradu funkčním ekvivalentem.

-ce:

Femininní sufixy na *-ce* v korpusech doloženy nejsou (viz poz. 10).

3 Kontrast s němčinou:

V kontrastním pohledu je celkem dobře vidět, co v češtině vzniklo univebizací. Takovým jménům odpovídají v n. většinou kompozita. Jedná-li se však v č. o (zastaralé, lexikalizované) dem., odpovídá mu v n. někdy taktéž zastaralé dem. nebo výpůjčka (viz i zde pozn. k *-ice*).

V některých názvech se odráží vnímání věci jako obecně něžných, jejich názvy jsou kvazideminitiva v č. i n., ovšem ani v jednom jazyce nemají základ, proto je za pravá dem. považovat nelze. Týká se to např. názvů rostlin a zvíře na *-enka* (*sněženka, červenka*), jimž odpovídají i v němčině formální deminitiva: *Schneeblöckchen, Rotkehlchen*. Nelze zde vyloučit ani kalkování.

4 Závěr

1) Vymezení deminutiv: a) pravá deminitiva splňují podmínky v kap. 1, b. A): Mají základové slovo s frekvencí vyšší než je samo dem. Tam, kde tomu tak není, lze usoudit, že deminitivum začíná vytlačet slovo základní (*triko – tričko*).

b) šedá zóna: Nemají základové slovo vůbec nebo s nižší frekvencí (= pravděpodobně jsou sémanticky diferencována). Mají však sufix buď shodný s běžným deminutivním, a navíc označují nějakou drobnější entitu (*sněženka, smaženka*), potom mohou být vnímána jako deminitiva. Pravými deminutivy ovšem nejsou. Je to zjevné např. ze jmen nositelů vlastností a konkurence variant sufixů *-ice* a *-ička* (*levice – levička*), kde „přechod mezi platností [zdrobnění nebo specifikace] není ostrý“ (Dokulil, 1967: 357).

2) Celkem zjevný je odklon od *-c-* formantů ke *-k-*, resp. *-č-*. Domnívám se, že svoji roli ve vnímání slov zde hraje jejich fonetická podoba: slova obsahující hlásky [ž], [š] nebo [č] jsou obecně vnímána jako expresivnější, mazlivější. Dá se předpokládat, že určitou roli hraje ikoničnost – kombinace úzkého vokálu [i], sykavek a předopatrových hlásek - např. *sněženka* (patlavé *ň-je-ž*).

3) V šedé zóně mezi deminutivy a nedeminutivy jsou také modifikace od knižních výrazů: *dál(ava), šíře, výše...* Tyto základové tvary mají kolokační partnery vesměs knižní (k *dálava: zřít, modravý, mlžný, nezměrný, širý, dálný; dále: hledět, kdes*) a liší se od „deminutivních“ *dálka, šířka, výška...* pouze stylem. Za deminitiva je taktéž považovat nelze. Ostatně ani jejich protějšky v jiných jazycích nenesou žádný signál zdrobnění.

4) V systému českých deminutivních sufixů se tradují formanty, které v současném jazyce vlastně neexistují (celkem 8). Na druhé straně několik sufixů doposud uváděných nebylo. Týká se to především jednoduchých maskulinních, které jsou typické pro tvoření sufixů feminin (*-ina*), ale především množství sufixů složených z derivačního a deminutivního sufixu – např. splynutím *-dlo* a *-ko* do *-dýlko/ -délko*. Domnívám se, že by tento pohled mohl usnadnit popis deminutiv. Vyhýbá se totiž problematice hláskových alternací (*-erka/ -írka*) a umožňuje tak lépe zkoumat zákonitosti užití dublet tam, kde (v psané) češtině jsou: existuje např. *mezerka/ mezířka*, ale jen *chuděrka*. V několika případech (např. *-dýlko/ -délko*) je zjevné, že se (zatím) jedná o konkurenci hovorovější a spisovnější varianty.

LITERATURA

BŘEZINA, Josef (1983): *Diminutiva im Deutschen und im Tschechischen*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.

ČERMÁK, František – KŘEN, Michal (2004): *Frekvenční slovník češtiny* (EFES). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

ČERMÁK, František (1990): *Syntagmatika a paradigmatica českého slova*. Praha: Univerzita Karlova.

ČERMÁK, František (1997): *Jazyk a jazykověda*. Praha: Pražská imaginace.

DOBROVSKÝ, Josef (1809): *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniss für Böhmen*. Prag: J. Herrl.

DOKULIL, Miloš (1967): *Tvoření slov v češtině*. Praha: Academia.

FLEISCHER, Wolfgang (1969): *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.

GEBAUER, Jan (1936): *Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé*. Praha: Česká grafická unie a.s.

GLADKOVA, Hana (2010): Komparace deminutivnosti v bulharštině a češtině ve světle korpusových dat. In: F. Čermák - J. Koček (eds): *Mnohojazyčný korpus InterCorp: Možnosti studia*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 91-106.

HAVRÁNEK, Bohuslav et al. (ed.) (1989): *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. 2. vyd. Praha: ÚJČ AV. Dostupné z <http://bara.ujc.cas.cz/ssjc/>.

HUJER, Oldřich - SMETÁNKA, Emil - WEINGART, Miloš - HAVRÁNEK, Bohuslav - ŠMILAUER, Vladimír – ZÍSKAL, Alois (eds.) (1935-1957): *Příruční slovník jazyka českého* [online]. Dostupné z: <http://bara.ujc.cas.cz/psjc/>.

JIRÁČKOVÁ, Jana (2010): *Deutsche Äquivalente der tschechischen Diminutivadjektive mit den Suffixen "-inký" und "-ičký"* [online]. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/265538/pdf_b/ [cit. 15/12/2012 18:38].

JURAFSKY, Daniel (1996): Universal Tendencies in the Semantics of the Diminutive. *Language*, Vol. 72, No. 3 (Sep., 1996), 533-578. Linguistic Society of America. <http://www.jstor.org/stable/416278> [cit. 16/05/2009 23:03].

Kabrnáci. Hádankářsko-křížovkářský kroužek. <http://www.kabrnaci.ic.cz/pictures/psjcpdf.pdf>

KÁŇA, Tomáš – PELOUŠKOVÁ, Hana (2010): *Česko-německý paralelní korpus* [online]. Dostupné z: <http://www.ped.muni.cz/katedry-a-instituty/nemecky-jazyk-literatura/aktivity/cesko-nemecky-paralelni-korpus/> [cit. 15/10/2012 21:05]

KÁŇA, Tomáš (2011): Deminutiva a deminutivní vyjádření v češtině, němčině a angličtině – hledání hranic. In: F. Čermák (ed.): *Korpusová lingvistika Praha 2011: 1 - InterCorp*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny / Ústav Českého národního korpusu, 168 – 185.

KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdenka (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

MACHEK, Václav (1997): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství lidové noviny.

NEKULA, Marek (2010): Deminutiva a augmentativa v češtině z typologického pohledu. In: A. Bičan et. al (eds.) *Karlík a továrna na lingvistiku*. Brno: Host, 304-315.

z NUDOŽER, M. Vavřinec Benedikt (1603): *Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae, libri duo*. Vyd. Nancy Susan Smith (ed.) (1999). Ostrava: Ostravská univerzita.

ROSA, Wenceslaus Johannis (1672): *Čechořečnost seu Grammatica Linguae Bohemicae*. Vyd. Jiří Marvan (ed.) (1983). München: Verlag Otto Sagner.

SCHNEIDER, Klaus P. (2003): *Diminutives in English*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

ŠIMÍK, Petr (2007): *Tschechische Diminutivsuffixe "-ik" und "-íček" und ihre deutsche Äquivalente im tschechisch-deutschen Parallelkorpus* [online]. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/52098/pedf_b/ [cit. 15/12/2012].

ŠIMÍK, Petr (2012): *Tschechische kontextgebundene feminine Diminutive und ihre deutschen Äquivalente* [online]. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/52098/pedf_m/ [cit. 15/12/2012].

ŠMILAUER, Vladimír (1938): Substantiva tvořená příponou –ina. In: Naše řeč, ročník 22, č.8.

ŠMILAUER, Vladimír (1971): *Novočeské tvoření slov*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

TRÁVNÍČEK, František (1951): *Mluvnice spisovné češtiny*. 3., opr. a dopl. vyd. Praha: Slovanské nakladatelství.

ZANDVOORT, Reinhard Willem (1966): *A handbook of English Grammar*. 4th ed. London: Longmans.